

Spolufinancováno
Evropskou unií

MINISTERSTVO
PRO MÍSTNÍ
ROZVOJ ČR

Životní podmínky obyvatel SVL: tematicko-průřezový výzkum

Romové a neromové v SVL

Petr Lang (petr.lang@mmr.cz)

květen, 2023

Text neprošel jazykovou korekturou.

Agentura
pro sociální začleňování

Tento materiál vznikl v rámci realizace projektu „Rozvoj systémů pro sociální začleňování_RSSZ“, reg. č. projektu: CZ.03.02.02/00/22_004/0000366

Obsah

Seznam tabulek.....	2
Seznam grafů.....	2
Seznam zkratk.....	3
Manažerské shrnutí.....	4
1 Úvod.....	5
2 Metodologické aspekty výzkumného šetření	6
3 Základní sociodemografické charakteristiky výzkumného souboru	9
4 Téma a cíle výzkumné zprávy	11
5 Etnické složení	12
6 Vzdělání	14
7 Kvalita bydlení	16
8 Materiální deprivace	18
9 Pracovní aktivita	19
10 Diskriminace.....	20
11 Závěr	21
12 Bibliografie	22

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Plánované počty dotazníků dle kvótních znaků	7
Tabulka 2 – Počty sesbíraných dotazníků dle kvótních znaků (SVL-SILC 2021)	7
Tabulka 3 – Základní sociodemografické charakteristiky souborů SVL-SILC.....	9
Tabulka 4 – Mateřský jazyk (v %)	13
Tabulka 5 – Vzdělanostní struktura (v %)	14
Tabulka 6 – Mezigenerační přenos vzdělání (celková %)	15
Tabulka 7 – Položky materiální deprivace – nemůže si dovolit z finančních důvodů (v %)....	18
Tabulka 8 – Hlavní pracovní aktivita (v %).....	19

Seznam grafů

Graf 1 – Etnická sebeidentifikace (v %; N=1084).....	12
Graf 2 – Etnické složení obyvatel SVL (v %, N=1084)	13
Graf 3 – Hygienické problémy bydlení (v %).....	16
Graf 4 – Kumulace hygienických problémů bydlení (v %)	17
Graf 5 – Materiální deprivace (v %)	18
Graf 6 – Zkušenost s diskriminací v posledních pěti letech v Česku (v %).....	20

Seznam zkratk

ČR – Česká republika

ČSÚ – Český statistický úřad

SVL – sociálně vyloučená lokalita / sociálně vyloučené lokality

SVL-SILC – dotazníkové šetření životních podmínek obyvatel SVL realizované v letech 2020 a 2021

Manažerské shrnutí

Socioekonomické a symbolické postavení romské menšiny v české společnosti „patří k nejnaléhavějším otázkám české společnosti po roce 1989“, a ačkoli došlo k dílčím úspěchům jak v lidsko-právní, tak socio-ekonomické rovině, „[n]adále přetrvávají trendy vedoucí k marginalizaci, sociálnímu vyloučení a k územní segregaci části Romů [a] Romové čelí denně předsudkům, nesnášenlivosti a diskriminaci.“ (Úřad vlády, 2021, s. 5) *Strategie romské integrace na roky 2021 až 2030* současně upozorňuje, že dlouhodobě chybí detailnější zmapování životních podmínek Romů jak v celém Česku, tak specificky ve vyloučených lokalitách. Na tento nedostatek reprezentativních dat z prostředí SVL zareagovala Agentura pro sociální začleňování realizací dotazníkové šetření SVL-SILC.

Předkládaná zpráva popisuje vybrané životní podmínky (vzdělání, kvalitu bydlení, materiální deprivaci, pracovní aktivitu) a zkušenosti s diskriminací obyvatel SVL, a to s rozlišením dle etnického klíče. Z výzkumu plyne, že při použití definice, kdy je za Roma považován člověk, který se buď přihlásí k romské identitě (případně v kombinaci s další etnicitou identitou) a/nebo uvede za svůj mateřský jazyk romštinu (případně v kombinaci s dalším mateřským jazykem), jsou Romové v SVL zastoupeni z 59 % a neromové z 41 %.

Zjištění z jednotlivých tematických oblastí ukazují, že i prostředí, jako jsou SVL, by měla být nahlížena z hlediska nerovností diferencovaně. Postavení a situace Romů se oproti neromům ve většině sledovaných oblastí liší. Společně sice zakoušejí v prostředí SVL rezidenční segregaci, souhrnně lze ale říci, že Romové oproti svým neromským sousedům dosahují nižšího vzdělání, potýkají se s o něco horší kvalitou bydlení a častěji zažívají stav tzv. materiální deprivace. Stejně tak výsledky ukazují na výraznou podmíněnost zkušenosti s diskriminací dle etnického klíče – ačkoli i neromové ze SVL v mnoha oblastech života reportují zkušenost s nerovným zacházením, romští sousedé se s diskriminací setkávají mnohem častěji. Částečnou výjimku z hlediska rozdílů mezi oběma skupinami představuje oblast pracovní aktivity, konkrétně pak výkon práce za účelem výdělku v posledních čtyřech týdnech – ve věkové kategorii potenciálně ekonomicky aktivních obyvatel (tzn. 15–64 let) výkon práce v posledních čtyřech týdnech uvedl relativně podobný podíl Romů i neromů. V případě Romů je však jejich výdělek častěji spojen s výkonem práce v šedé ekonomice.

Ačkoli se etnická identita spolupodílí na nerovnostech životních podmínek a příležitostí, největší rozdíly, které jsou bez nadsázky mnohdy až propastné, existují při porovnání situace obyvatel SVL se situací obecné populace Česka. Politiky boje proti sociálnímu vyloučení se sice nemohou obejít bez citlivosti k etnické dimenzi sociálního vyloučení, přesto je zřejmé, že problémy obyvatel SVL nemají primárně etnický charakter a dopadají na obyvatele SVL plošně.

1 Úvod

Podle *Analýzy sociálně vyloučených lokalit v ČR* existovalo v roce 2015 na území Česka 606 sociálně vyloučených lokalit (SVL) v 297 obcích a počet jejich obyvatel byl odhadnut na 95000 až 115000. (Čada, 2015) Daná analýza sice poskytla potřebný vhled do základních životních podmínek těchto obyvatel, ovšem pouze za cenu odhadů. Odbor pro sociální začleňování (Agentura) Ministerstva pro místní rozvoj proto zorganizoval v roce 2020 a 2021 dvě vlny reprezentativního šetření mezi obyvateli a obyvatelkami SVL, které by přineslo přesnější a komplexnější popis toho, jak a kdo žije v českých sociálně vyloučených lokalitách. Tento popis „bílých míst na mapě poznání“ má bezesporu akademickou hodnotu, je ovšem také naprosto klíčový pro realizaci evidence-based politik sociálního začleňování.

Předkládaný tematicko-průřezový výzkum využívá především data z tohoto šetření, konkrétně pak z vlny roku 2021 a svou pozornost zaměřuje na **popis základních životních podmínek romských obyvatel SVL a na porovnání těchto podmínek s jejich neromskými sousedy.**

2 Metodologické aspekty výzkumného šetření

K zachycení životních podmínek obyvatel SVL byl využit dotazník výzkumného šetření EU-SILC (European Union Statistics on Income and Living Conditions), které je realizováno jednou ročně napříč státy především Evropské unie. V Česku je toto šetření známé pod názvem *Životní podmínky* a jeho realizaci zajišťuje Český statistický úřad (ČSÚ). Základním účelem šetření „je získávat reprezentativní údaje o příjmovém rozdělení jednotlivých typů domácností, údaje o způsobu, kvalitě a finanční náročnosti bydlení, vybavenosti domácností předměty dlouhodobého užívání a o pracovních, hmotných a zdravotních podmínkách dospělých osob žijících v domácnostech“ (Český statistický úřad, nedatováno). Využití tohoto dotazníku jednak přineslo komplexní přehled o životních podmínkách domácností SVL, jednak – byť s určitými omezeními – umožňuje výsledky ze SVL komparovat s celkovou situací v Česku.¹ Dotazník EU-SILC ovšem nebyl přejet zcela doslovně a v celém rozsahu – určité otázky byly vypuštěny pro svoji přílišnou detailnost, zato jiné otázky byly přidány pro svou výzkumnou a politickou relevanci. I přesto naše šetření v sociálně vyloučených lokalitách nazýváme přeneseně SVL-SILC.

Dotazníky použité v šetření SVL-SILC v roce 2020 byly shodné s dotazníky z vlny roku 2021 jen do určité míry. V obou vlnách byli respondenti dotazováni na základní sociodemografické charakteristiky, jako jsou například země narození, etnicita, socioekonomický status, příjem, počet členů domácnosti apod., v roce 2020 byli ovšem dotazováni také na podrobnosti ohledně způsobu vytápění, vlastního zdraví, závislostí, pocíťované míry blahobytu apod., což jsou okruhy otázek, které byly v roce 2021 nahrazeny tématy diskriminace, zdraví dětí, materiální podmínky dětí, osobní a rodinnou historií nebo třeba otázkami na zhodnocení dopadů pandemie COVID-19 a souvisejících vládních opatření. Komparace výsledků napříč vlnami a z toho případné zhodnocení změn je proto možné jen u otázek (indikátorů) zařazených do obou vln.

Základní populaci SVL-SILC tvořili obyvatelé a obyvatelky SVL starší 15 let. Soupis všech SVL v Česku vycházel z mapování Sdružení místních samospráv z přelomu let 2018 a 2019, kdy byl sdružením aktualizován již zmíněný seznam SVL z roku 2015 (Čada, 2015).² Jelikož sestavení výzkumného vzorku bylo z praktických a finančních důvodů možné zajistit výhradně kvótním výběrem (srv. Toušek et al., 2018, s. 32–33), ve spolupráci s ČSÚ bylo získáno rozložení sociodemografických charakteristik obyvatel těchto lokalit (pohlaví, věk a velikost obce z hlediska počtu obyvatel) ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Na základě rozložení těchto charakteristik pak byly pro tazatele stanoveny tzv. vázané kvóty. (Nešpor et al., 2018) Celkově

¹ Ačkoli je šetření *Životní podmínky* považována za reprezentativní a jeho poslední vlny se účastnilo bezmála 9 000 domácností, je potřeba upozornit, že je reprezentativní jen vůči základní populaci tvořené domácnostmi ve standardních bytech. Celková populace ze SVL je ve výsledném výzkumném vzorku zastoupena jen částečně, a to pro odlišné (nestandardní) bytové podmínky.

² Za SVL byla považována taková lokalita, „[k]de dochází ke koncentraci více než 20 osob žijících v nevyhovujících podmínkách (indikováno počtem příjemců příspěvku na živobytí), které obývají fyzicky či symbolicky ohraničený prostor (indikováno vnější identifikací).“ (Čada, 2015, s. 14)

mělo být sesbíráno 1000 dotazníků. Plánovaný počet sbíraných dotazníků u jednotlivých kombinací kvótních znaků nabízí Tabulka 1.

Tabulka 1 – Plánované počty dotazníků dle kvótních znaků

	Obce do 5000 obyv.		Obce 5001–50000 obyv.		Obce nad 50001 obyv.	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
15–19 let	6	6	18	17	19	19
20–29 let	11	11	37	36	51	48
30–44 let	17	18	58	58	72	68
45–59 let	15	15	47	46	62	58
60+ let	11	15	29	40	39	53
Celkem	125		386		489	
CELKEM			1000			

Zdroj: Agentura pro sociální začleňování

První vlna dotazníkové šetření realizovaného formou PAPI (Pen-And-Paper-Interviewing) probíhala šest měsíců v roce 2020, druhá vlna probíhala čtyři měsíce (konkrétně od 1. května do 1. září 2021) a bylo zajištěno tazatelskou sítí agentury Inboox CZ, s.r.o.³ Tazatelskou síť v první vlně tvořilo více jak 300 tazatelů a do značné míry šlo o tazatele rekrutované z řad terénních pracovníků a pracovníc. Sběr druhé vlny mělo na starost 20 kmenových tazatelů společnosti Inboox CZ. Response rate se pohybovala u obou vln mezi 60 % a 70 % a průměrná délka jednoho dotazování se u první vlny ustálila na 50 minutách, u druhé vlny pak na 45 minutách. Nakonec agentura Inboox CZ v obou vlnách sesbírala více jak 1000 dotazníků – v případě druhé vlny šlo o 1084 dotazníků, které byly sesbírány v 48 obcích devíti krajů. Počty sesbíraných dotazníků v roce 2021 dle jednotlivých kombinací kvótních znaků prezentuje Tabulka 2.

Tabulka 2 – Počty sesbíraných dotazníků dle kvótních znaků (SVL-SILC 2021)

Tabuľka 2 – Podiel obyvateľov podľa vekovej skupiny a veľkosti obce (31.12.2022)						
	Obce do 5000 obyv.		Obce 5001–50000 obyv.		Obce nad 50001 obyv.	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
15–19 let	8	17	16	15	19	15
20–29 let	12	13	39	40	51	56
30–44 let	26	15	60	50	73	85
45–59 let	17	15	45	43	61	61
60+ let	19	28	38	56	37	54
Celkem	170		402		512	
CELKEM	1084					

Zdroj: Agentura pro sociální začleňování

Jelikož se nepodařilo zcela naplnit všechny kombinace kvótních znaků, a naopak některé kombinace kvótních znaků byly počty dotazníků nadreprezentovány, bylo nutné využít vážení

³ První i druhá vlna sběru dat byla poznamenána pandemií COVID-19 a s ní spojenými protiepidemickými opatřeními. O roli této události na kvalitu dat a potažmo i získané výsledky lze spíše spekulovat.

(ve variantě raking), aby struktura kvótních znaků výzkumného vzorku odpovídala rozložení v základní populaci.⁴

⁴ Z důvodů využití kvótního výběru (a s ním spojené výběrové chyby) a následného vážení jsou prezentované výsledky zaokrouhlovány.

3 Základní sociodemografické charakteristiky výzkumného souboru

Prezentaci základních sociodemografických charakteristik výzkumného souboru SVL-SILC 2021 prezentuje Tabulka 3, a to za doprovodu výsledků z roku 2020, což umožňuje zástupné zhodnocení míry standardní chyby (*standard error*).

Tabulka 3 – Základní sociodemografické charakteristiky souborů SVL-SILC

		1. vlna % nebo Ø	2. vlna % nebo Ø	1. vlna N	2. vlna N
Pohlaví	Muž	49	49	551	533
	Žena	51	51	568	551
Věk	Ø	42	42	1119	1084
Věk	15–29	28	28	312	302
	30–44	29	29	326	315
	45–59	24	24	272	263
	60+	19	19	208	203
Země narození	ČR	87	84	968	904
	Slovensko	12	14	130	150
	Jiné	2	2	18	30
Státní příslušnost	ČR	94	92	1043	995
	Slovensko a jiná	5	5	52	54
	Vícenásobné občanství	2	3	20	34
Vzdělání	ZŠ (a nedokončené)	41	51	456	551
	SŠ (bez a s maturitou)	57	47	635	514
	Vyšší než SŠ	2	2	25	19
Socioekonomický status	Student	8	5	84	49
	Nezaměstnaný	16	20	176	213
	Zaměstnaný, OSVČ	43	40	474	437
	Mateřská a rodičovská	8	8	87	83
	Důchod (starobní, invalidní)	22	22	241	234
	Jiný	3	6	36	62
Velikost obce	Do 5.000 obyv.	13	13	141	136
	5.001–50.000 obyv.	39	39	432	418
	50.001+ obyv.	49	49	546	530
Druh domu	Samostatně stojící rodinný dům	7	10	74	106
	Dvojdomek, řadový dům	4	5	44	48
	Bytový dům s méně než 10 byty	29	42	320	452
	Bytový dům s 10 a více byty	42	40	466	427
	Ubytovna	17	-	194	-
	Jiný	1	4	18	46
Členů domácnosti	Ø	2,6	3,3	1119	1084
Členů domácnosti	1	25	11	279	117
	2	33	29	370	313
	3–4	31	37	348	396
	5+	11	24	123	259

Zdroj: Agentura pro sociální začleňování

Proměnné pohlaví, věk a velikost obce byly zvoleny za kvótní znaky, takže hodnoty těchto proměnných se napříč oběma vlnami pochopitelně shodují. Obyvatelek SVL bylo 51 %, obyvatelů 49 %, a zastoupení jednotlivých věkových skupin bylo následující: obyvatelé ve věku

15–29 let tvořili 28 % z všech obyvatel, skupina 30–44 let byla zastoupena z 29 %, skupina 45–59 let z 24 % a obyvatelé ve věku 60 let a více z 19 %. Obyvatel SVL v obcích do 5000 obyvatel bylo 13 %, většinu tvořili obyvatelé měst s více jak 50 tisíci obyvateli, konkrétně 49 %, zbylých 39 % tvořili obyvatelé obcí s 5 tisíci až 50 tisíci obyvatel.

Ačkoli další proměnné už kvótními znaky nebyly, výsledky vycházejí napříč oběma vlnami velmi podobně – jde o zemi narození, státní příslušnost a socioekonomický status. Obyvatelé SVL jsou tak z většiny tvořeny obyvateli narozenými v Česku (87 % v roce 2020, 84 % v roce 2021), se státní příslušností ČR (94 % v roce 2020, 92 % v roce 2021). Hlavní socioekonomický status obyvatel je pak nejčastěji zaměstnanecký a podnikatelský (43 % v roce 2020, 40 % v roce 2021), důchodový (22 % v obou vlnách) a podstatná část obyvatel byla nezaměstnaná (16 % v roce 2020, 20 % v roce 2021). Do velké míry jsou též shodné výsledky proměnné „druh domu“, ačkoli nabízení odpovědi v této otázce se v roce 2021 změnili – respondentům už nebyla nabízena možnost „ubytovna“, kterou v roce 2020 zvolilo 17 % obyvatel SVL. Tato odpověď totiž byla v roce 2021 nahrazena zvláštní otázkou, jestli respondent osobně nebo nějakí lidé z okolí někdy označují dům, v němž respondent bydlí, za ubytovnu – kladně na ni odpovědělo 14 % obyvatel.

U dvou proměnných se však výsledky zásadněji liší. Jde o nejvyšší dosažené vzdělání a počet členů domácnosti. Zatímco v roce 2020 uvedlo 41 % obyvatel, že dokončilo maximálně základní školu, v roce 2021 to uvedlo 51 % obyvatel. Výzkumný soubor byl v roce 2021 také více tvořen obyvateli z početnějšími domácnostmi – v roce 2020 vycházel průměrný počet členů domácnosti v celém souboru na 2,6, v roce 2021 to bylo 3,3. Tuto rozdílnost dvou vln je dále třeba podrobovat analýzám a ideálně dalším výzkumům. Doposud jsou totiž šetření SVL-SILC společně s šetřením BRIZOLIT z roku 2016 jedinými šetřeními, jejichž výsledky lze považovat za reprezentativní pro populaci obyvatel SVL.⁵

⁵ Co se diskutovaných dvou proměnných týče, porovnáme-li výsledky SVL-SILC s šetřením BRIZOLIT, ukazuje se, že výsledky BRIZOLIT více odpovídají výsledkům z druhé vlny SVL-SILC. (srv. Toušek et al., 2018)

4 Téma a cíle výzkumné zprávy

Socioekonomické a symbolické postavení romské menšiny v české společnosti „patří k nejnaléhavějším otázkám české společnosti po roce 1989“, a ačkoli došlo k dílčím úspěchům jak v lidsko-právní, tak socio-ekonomické rovině, „[n]adále přetrvávají trendy vedoucí k marginalizaci, sociálnímu vyloučení a k územní segregaci části Romů [a] Romové čelí denně předsudkům, nesnášenlivosti a diskriminaci.“ (Úřad vlády, 2021, s. 5) Navzdory této naléhavosti však *Strategie romské integrace na roky 2021 až 2030* zároveň upozorňuje, že detailnější zmapování životních podmínek Romů, jejichž počet je odhadován na 262 tisíc, dlouhodobě chybí. Na tento nedostatek kvalitních dat o obecné romské populaci zareagovaly dva nedávné projekty kvantitativní povahy, a to Roma Survey od Agentury Evropské unie pro základní práva (EU-FRA, 2022) a dále šetření Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (VÚPSV, 2023). S výsledky prvního šetření už byla veřejnost obeznámena, veřejná prezentace výsledků je brzo očekávána. Z důvodu nedostatku kvalitních dat v mnoha oblastech tak kupříkladu minulá *Strategie romské integrace* vycházela z údajů platných pouze pro Romy žijících v SVL. Ačkoli je tedy „[p]rimární [...] nedostatek dat o sociálně začleněných Romech, [...] je nutno dodat, že ani data o Romech sociálně vyloučených nejsou v řadě oblastí dostupná a aktuální.“ (Úřad vlády, 2021, s. 12) Právě na tuto nejenom ve veřejné správě dlouhodobou absenci reprezentativních dat z prostředí SVL zareagovala Agentura pro sociální začleňování realizací právě zde prezentovaného šetření SVL-SILC.

Evropská komise definovala do roku 2030 několik cílů v oblasti postavení Romů, jejichž naplnění je zároveň chápáno pouze jako minimální žádoucí pozitivní posun. Má kupříkladu dojít ke snížení o polovinu podílu Romů, kteří byli vystaveni diskriminaci; dále by se měl zdvojnásobit podíl Romů, kteří ohlásí svou zkušenost s diskriminací; o polovinu snížit rozdíl v chudobě Romů oproti obecné populaci; o polovinu snížit rozdíl v účasti na předškolním vzdělávání; o polovinu snížit podíl romských dětí navštěvujících segregované základní školy; a mnoho dalšího také v oblastech jako zaměstnanost, zdraví, deprivace v bydlení a další. (Úřad vlády ČR, 2021, s. 6) Předkládaný výzkumný report nabízí popis základních životních podmínek Romů, jejichž bydliště je prostředí SVL, vůči kterému lze průběžně vyhodnocovat, k jakým změnám v jejich životních podmínkách dochází.

Hlavní cíle výzkumného reportu jsou tři: 1) popis základních životních podmínek (vzdělání, kvalita bydlení, materiální deprivace a pracovní aktivita) Romů žijících v prostředí SVL a jejich zkušenosti s diskriminací; 2) porovnání jejich podmínek s neromskými sousedy ze SVL; 3) porovnání vybraných aspektů s obecnou populací Česka, tj. se souhrnem obyvatel Česka.

Analýza vychází z vlny šetření SVL-SILC realizované v roce 2021 a tam, kde byla situace obyvatel SVL porovnávána s obecnou populací Česka, byla využita data z EU-SILC 2020 a 2019 a ze SLDB 2021. Výsledky EU-SILC poskytl na žádost Český statistický úřad.

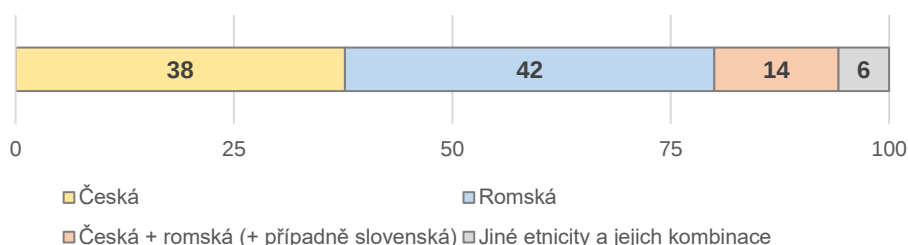
5 Etnické složení

Možností etnické identifikace se nabízí v sociálních vědách celá řada, svou roli nesehrává jen epistemologický přístup, ale také etika výzkumu a legislativa (srv. Gabrišová, 2021, Toušek et al., 2018, s. 45–46). V předkládané výzkumné zprávě byl využit (nejenom v českém prostředí jeden ze zaužívaných způsobů, který spočívá v kombinaci dvou dimenzí etnicity – jde o etnickou (národnostní) sebeidentifikaci se self-reportem mateřského jazyku (srv. Šimíková et al., 2022). Za Roma byl považován takový respondent, který se:

- *bud'* přihlásil k romské etnicitě, ať už jako k jediné, anebo v kombinaci s další etnicitou (první dimenze)
- *a/nebo* označil romštinu za svůj mateřský jazyk, případně i v kombinaci s jiným mateřským jazykem (druhá dimenze).⁶

Graf 1 nabízí pohled výhradně na první dimenzi tohoto určení. Obyvatelé SVL se ve 38 % případů přihlásili k výhradně české etnicitě a ve 42 % k výhradně romské etnicitě. Zbylí obyvatelé se přihlásili k vícečetné etnické/národnostní identitě – 14 % se přihlásilo zároveň k etnicitě české a romské (případně ještě v kombinaci se slovenskou), zbylých 6 % tvořili všichni ostatní obyvatelé, tedy ti, jejichž etnická identita byla rovněž vícečetná, ale jedná se o souběh identit bez romské etnicity.

Graf 1 – Etnická sebeidentifikace (v %; N=1084)

Zdroj: SVL-SILC 2021

Porovnat tento výsledek lze se zjištěním již zmíněného taktéž reprezentativního šetření mezi obyvateli SVL BRIZOLIT. Jak plyne ze znění dotazníku daného šetření a z prezentace výsledků (Toušek et al., 2018, s. 46), možnost etnické sebeidentifikace byla odlišná v tom ohledu, že respondent byl dotázán „Mohu se Vás zeptat, k jaké etnické nebo národnostní identitě se hlásíte?“ a následně vyzván, aby svou identitu volně pojmenoval, přičemž mohl jmenovat jen a pouze jednu takovou identitu; v SVL-SILC bylo respondentovi řečeno, že se může přihlásit k vícečetné identitě. Z dále prezentovaných výsledků je evidentní, že tato instrukce hraje zásadní roli. V případě šetření BRIZOLIT totiž bylo složení obyvatel SVL dle etnické sebeidentifikace následující: 59 % se přihlásilo k české (případně moravské či slezské)

⁶ Tato zaužívaná definice byla využita i v reprezentativním šetření organizace VÚPSV, jehož výsledky tak bude po jejich zveřejnění v průběhu roku 2023 (VÚPSV, 2023) možné komparovat se zde prezentovanými zjištěními.

identitě, 30 % k romské, 5 % ke slovenské a zbylých 6 % se buď přihlásilo k jiné identitě, popřípadě u nich nebyla identita zjištěna. V SVL-SILC se tak výzkumný soubor skládal větší měrou z romských respondentů.

Kategorizaci mateřských jazyků (druhá dimenze etnického určení) obyvatel SVL vyjadřuje Tabulka 4. Většina obyvatel SVL (70,3 %) měla jediný mateřský jazyk – 47,8 % označilo za svůj mateřský jazyk češtinu, 17,9 % romštinu, slovenštinu 3,8 % a jiný jazyk zvolilo necelé 1 % respondentů. Druhá část obyvatel (29,7 %) spadá do kategorie bilingvních rodilých mluvčích – nejvíce z nich (21,3 %) si zvolilo češtinu a romštinu a dalších 4,7 % obyvatel SVL slovenštinu a romštinu. Zbýlé kategorie zastoupeny maximálně do 1,5 % jsou k nahlédnutí na zbývajících řádcích tabulky.

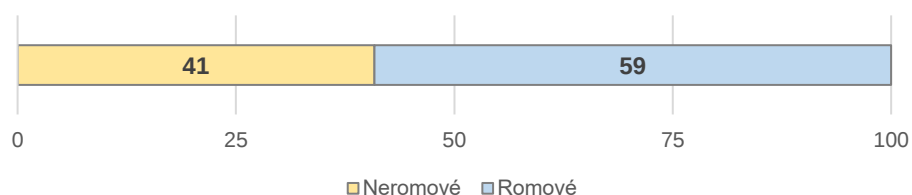
Tabulka 4 – Mateřský jazyk (v %)

	%	N
Čeština	47,8	519
Slovenština	3,8	41
Romština	17,9	194
Jiný jazyk	0,8	9
Čeština + romština	21,3	231
Slovenština + romština	4,7	51
Čeština + slovenština + romština	1,4	15
Čeština + romština + jiný jazyk	0,2	2
Romština + jiný jazyk	0,4	5
Čeština + slovenština	1,4	15
Čeština + jiný	0,3	3
CELKEM	100	1084

Zdroj: SVL-SILC 2021

V souladu s výše uvedenou definicí romské etnicity založené na etnické/národnostní sebedeklaraci v kombinaci s mateřským jazykem vypadá etnické složení obyvatel SVL následovně: 59 % lze označit za Romy a Romky a zbylých 41 % obyvatel za neromy (viz Graf 2). Nadcházející kapitoly se v analýzách a komparacích mezi romskou a neromskou populací opírají právě o tento etnický klíč.

Graf 2 – Etnické složení obyvatel SVL (v %, N=1084)

Zdroj: SVL-SILC 2021

6 Vzdělání

Přehled vzdělanostní struktury jak u populace žijící v SVL, tak u obecné populace nabízí Tabulka 5. Je zcela evidentní, že neexistují výhradně rozdíly mezi obyvateli SVL a obecnou populací, ale i mezi obyvateli samotnými, a naprosto zásadní roli hraje právě etnicita. Zatímco v obecné populaci – s přihlédnutím ke skutečnosti, že u necelých 6 % obyvatel nebylo nejvyšší dosažené vzdělání zjištěno – získalo vysokoškolský titul necelých 18 % obyvatel, v prostředí SVL je takových obyvatel 1 %. Z druhého konce nahlédnuto, 20 % Romů v SVL je zcela bez základního vzdělání, případně základní vzdělání nedokončilo; u neromských sousedů jsou to 4 % a u obecné populace pak 0,6 %. Úspěšně absolvovanou střední školu ať už s výučním listem nebo s maturitou má 31 % Romů ze SVL, u neromů jde o 71 %.

Tabulka 5 – Vzdělanostní struktura (v %)

	SVL-SILC 2021		SLDB 2021
	Romové	Neromové	Obecná populace
Bez vzdělání, neúplná ZŠ	20	4	0,6
ZŠ	48	21	12,5
SŠ s výučním listem	27	42	31
SŠ s maturitou	4	29	30,9
VOŠ	0	3	1,6
VŠ	0	1	17,6
Nezjištěno	.	.	5,8
CELKEM	100	100	100

Zdroj: SVL-SILC 2021. SLDB 2021

Navzdory nízké vzdělanostní úrovni je naprosto klíčovou otázkou, zda se daří skrze vzdělávací systém a další sociální opatření oslabit mezigenerační reprodukci nízkého vzdělání, resp. zda mají obyvatelé SVL vyšší vzdělanostní úroveň než jejich rodiče, anebo se naopak v SVL koncentrují lidé, jejichž vzdělání je podobné či dokonce nižší než jejich rodičů. Nejčastěji se pro toto mezigenerační porovnávání využívá údaj nejvyššího vzdělání respondenta a porovnává se s nejvyšším dosaženým vzděláním otce (vzdělání matky se pro tuto indikaci používá méně často, protože široký korpus výzkumů dokládá, že otcovo vzdělání je silnější prediktor vzdělanostní úrovně respondenta). Mezigenerační srovnání vzdělanostní úrovně všech obyvatel SVL, tj. Romů i neromů, obsahuje Tabulka 6, jejíž probarvení zjednodušuje interpretaci. Nižší vzdělanostní úrovně, než byla úroveň otce, dosáhlo 17 % obyvatel SVL (červená barva), 44 % dosáhlo totožné úrovně (žlutá barva) a 39 % obyvatel SVL dosáhlo vyššího vzdělání (zelená barva).

Tabulka 6 – Mezigenerační přenos vzdělání (celková %)

		Respondent/ka				
		Bez vzdělání, neúplná ZŠ	ZŠ	Vyučen/a	SŠ s maturitou, VOŠ	VŠ
Otec	Bez vzdělání, neúplná ZŠ	5,3	14,8	7,6	0,2	
	ZŠ	0,9	9,2	9,9	0,5	
	Vyučen	0,2	8,8	18,9	12	0,2
	SŠ s maturitou, VOŠ		0,2	2,1	7	0,5
	VŠ				1,4	0,2

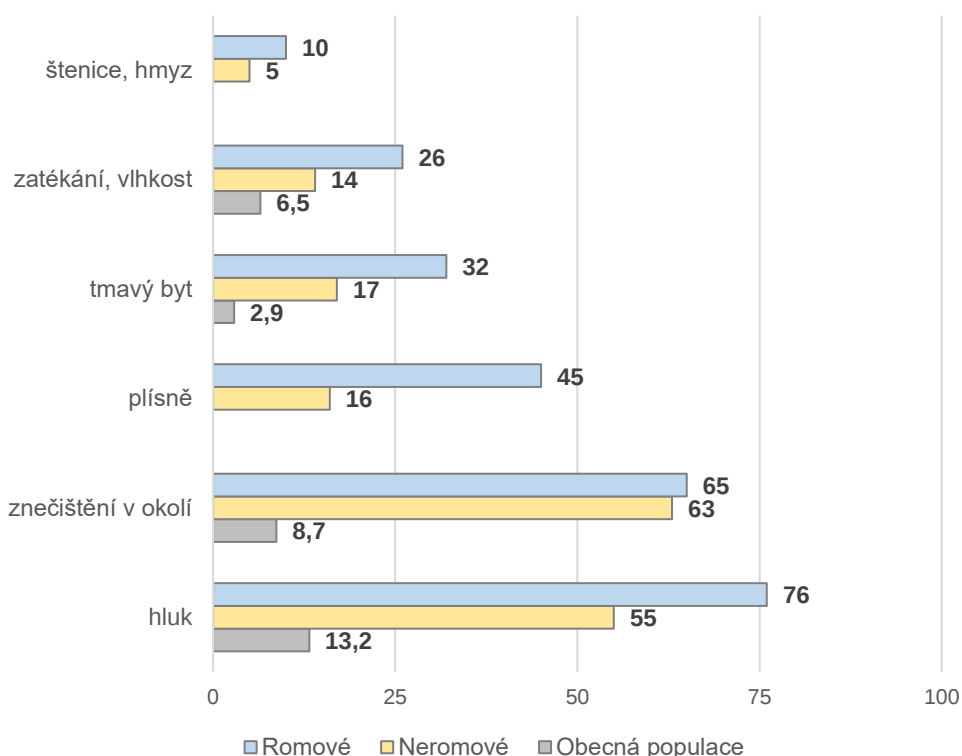
Zdroj: SVL-SILC 2021

Při použití etnického klíče jsou výsledky u obyvatel SVL následující: 13 % Romů dosáhlo nižšího vzdělání než jejich otcové (v případě neromů jde o 24 %), 40 % dosáhlo podobného vzdělání (u neromů jde o 48 %) a 47 % dosáhlo vyššího vzdělání (u neromů jde o 28 %). Tyto výsledky by na první pohled mohly budit zdání, že u Romů je vzdělanostní mezigenerační mobilita výrazně příznivější než u neromů, protože dosahovali lepšího vzdělání než jejich otcové (47 % vs. 28 %). Platí sice, že u romských obyvatel SVL došlo k výraznějšímu pozitivnímu posunu, ovšem tento závěr je nutné kontextualizovat dvěma spolu úzce souvisejícími faktory – jednak vzdělanostní úroveň předešlé generace-rodíčů Romů pobývajících v SVL byla velmi nízká, jednak je za pozitivní posun považováno třeba i ukončení základní školy v případě, kdy otec neměl žádné základní vzdělání. Bezesporu se jedná o změnu pozitivní, ovšem jen velmi částečnou a zcela neodpovídající rozsahu pozitivního vývoje vzdělanosti u obecné populace.

7 Kvalita bydlení

Zásadní rozdíly mezi třemi porovnávanými skupinami v předešlé kapitole jsou přítomny i v další analyzované oblasti, jíž je kvalita bydlení. Vybrané hygienické problémy vizualizuje Graf 3. Jestliže se s hlukem potýkali Romové ze SVL v 76 % případů, v případě neromů v SVL tento problém uvedlo 55 %. Znečištění v okolí hodnotili Romové a neromové velmi podobně (65 % vs. 63 %), což se zdá být předpokladatelný závěr svědčící o tom, že obě skupiny sdílejí tutéž zkušenost s vlastním sousedstvím. U všech ostatních hygienických problémů se opakuje situace jako v případě hluku – o něco častěji se s nimi potýkají Romové než neromové. Výskyt štenic a hmyzu ve vlastním bydlení reportovalo 10 % Romů, zatékání a vlhkost 26 %, tmavý byt 32 % a přítomnost plísní až 45 %. U čtyřech z šesti indikátorů (zatékání a vlhkost, tmavý byt, znečištění okolí, hluk) je možné situaci porovnat s obecnou populací – obecná populace se setkává se zatékáním a vlhkostí v 6,5 % případů, s tmavým bytem v 2,9 %, se znečištěním v okolí v 8,7 % a s hlukem v 13,2 % případů. Bez ohledu na etnicitu, z porovnání situace obyvatel SVL s obecnou populací je evidentní, že jedním z ústředních problémů SVL je právě kvalita bydlení.

Graf 3 – Hygienické problémy bydlení (v %)

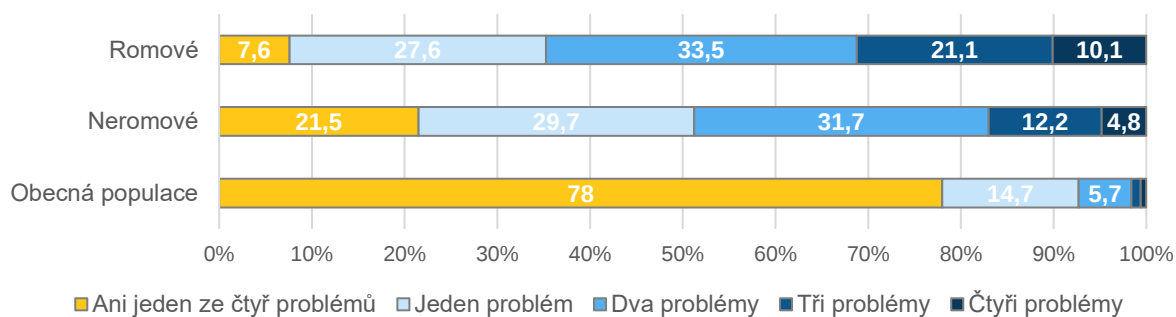

Zdroj: SVL-SILC 2021, EU-SILC 2020

U těchto čtyř problémů lze rovněž na základě dostupných dat porovnat, nakolik se u jednotlivců ze zkoumaných populací kumulují (viz Graf 4). Zatímco 78 % obecné populace se nepotýká ani s jedním ze čtyř problémů, u neromů ze SVL jde o 22 % a v případě Romů pouze o 8 %; jinak řečeno, alespoň s jedním z uvedených problémů se potýká 22 % obecné populace, 78 %

neromské populace ze SVL a 92 % romských obyvatel SVL. Dva a více problémů se pak dotýkají 7 % obecné populace, u neromů ze SVL jde o 50 % a v případě Romů ze SVL o 65 %.

Graf 4 – Kumulace hygienických problémů bydlení (v %)

Zdroj: SVL-SILC 2021, EU-SILC 2020

8 Materiální deprivace

Pro měření materiální deprivace používá v současnosti Eurostat souhrnný indikátor tvořený devíti dílčími ukazateli. Tabulka 7 těchto devět ukazatelů prezentuje – u každé položky je uveden procentuální údaj, který vypovídá o tom, jak velký podíl respondentů si tu kterou položku nemohlo dovolit z finančních důvodů. Nejméně si obyvatelé SVL nemohli dovolit neočekávaný výdaj ve výši 12.800 Kč, přičemž Romové v 94 % případů, neromové pak v 62 % případů. Až na výjimky (telefon, TV, dostatečně vytápět byt) jsou rozdíly mezi romskou a neromskou populací obývající SVL u všech položek statisticky a věcně významné a bez výjimky pak platí, že finanční možnosti mají Romové omezenější. V porovnání výsledků s obecnou populací Česka pak můžeme ve všech položkách hovořit o propastnosti rozdílů – kupříkladu neočekávaný výdaj ve výši 12.800 Kč si nemůže dovolit čtvrtina obyvatel Česka (u Romů v SVL jde o 94 %, v případě neromů v SVL pak o necelé dvě třetiny).

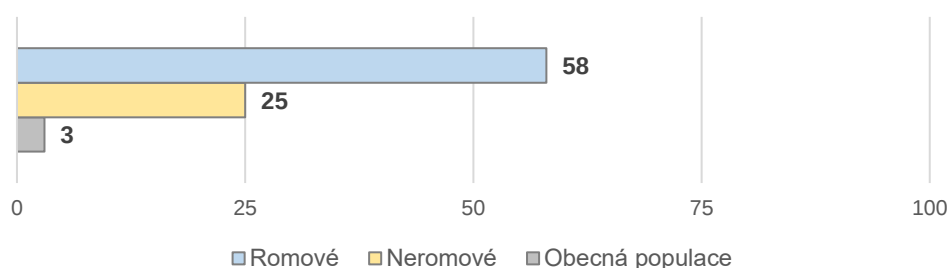
Tabulka 7 – Položky materiální deprivace – nemůže si dovolit z finančních důvodů (v %)

	Romové	Neromové	Obecná populace
Telefon	4	1	0
TV	9	4	0
Pračka	18	9	0
Dostatečně vytápět byt	35	30	3
Jíst ob den maso / vege náhražku	41	21	6
Automobil	60	45	7
Náklady na bydlení a ostatní splátky	62	20	1
Týdenní dovolená mimo domov	91	47	22
Neočekávaný výdaj (12.800,-)	94	62	24

Zdroj: SVL-SILC 2021, EU-SILC 2019

Nejilustrativnější vyhodnocení celé indikátorové soustavy lze právě skrze souhrnný indikátor materiální deprivace (Graf 5), který vypovídá o podílu populace, která si nemohla dovolit 4 a více položek z 9 uvedených. V případě obecné populace se s takovou životní situací potýkaly 3 % populace, v případě neromů ze SVL 25 %, zatímco v případě romských obyvatel SVL se taková situace týkala 58 %.

Graf 5 – Materiální deprivace (v %)

Zdroj: SVL-SILC 2021, EU-SILC 2019

9 Pracovní aktivita

Obyvatelé SVL byli rovněž dotazováni na vlastní pracovní aktivitu. Pakliže byli respondenti dotazováni na výkon jakékoli práce za účelem výdělku v posledních čtyřech týdnech, romská a neromská populace se mezi sebou statisticky a fakticky neliší – v případě Romů vykonávalo nějakou takovou práci 47 %, v případě neromů 48 %. Při zúžení pohledu na ekonomicky aktivní obyvatelstvo vymezené věkovým intervalem 15–64 let, rozdíl mezi oběma skupinami je na hraně výběrové chyby: výkon práce v posledních čtyřech týdnech uvedlo 52 % Romů, neromů pak 60 %.

Pohled na rozložení obyvatel SVL podle hlavní pracovní aktivity nabízí Tabulka 8. Status zaměstnance/kyně nebo OSVČ má 37 % Romů (45 % neromů), nezaměstnaných je 27 % Romů (10 % neromů) a starobní nebo invalidní důchod pobírá 16 % Romů (29 % neromů). Poslední širokou kategorií jsou ekonomicky neaktivní (druhý řádek tabulky), kteří tvoří v případě Romů 20 % (v případě neromů 16 %).

Tabulka 8 – Hlavní pracovní aktivita (v %)

	Romové	Neromové
Zaměstnanec/kyně, OSVČ	37	45
Mateřská/otcovská dovolená; rodičovský příspěvek; žák, student; v domácnosti, péče o děti nebo blízkou osobu; ostatní ekonomicky neaktivní	20	16
Nezaměstnaný/á	27	10
Starobní nebo invalidní důchod	16	29
CELKEM	100	100

Zdroj: SVL-SILC 2021, EU-SILC 2019

U skupiny nezaměstnaných byla dále zjišťována délka jejich nezaměstnanosti, a zda byli v době dotazování evidováni na úřadu práce. V případě nezaměstnaných Romů (N=169) bylo bez zaměstnání více než rok 80 % z nich, v případě nezaměstnaných neromů (N=42) šlo o 60 % z nich (zbytek nezaměstnaných spadá do kategorie nezaměstnanosti do jednoho roku). Z hlediska evidence na úřadu práce byli nezaměstnaní zastoupení následovně: v evidenci bylo v kombinaci s pobíráním podpory v nezaměstnanosti 16 % nezaměstnaných Romů (33 % neromů), 38 % nezaměstnaných Romů bylo evidováno a bylo bez podpory (29 % neromů) a mimo evidenci úřadu práce pak bylo 46 % nezaměstnaných Romů (38 % neromů).

10 Diskriminace

Poslední tematická kapitola se zaměřuje na zkušenost s diskriminací v posledních pěti letech na území Česka. Respondenti byli dotazováni na diskriminaci v několika oblastech: ve školství⁷, ve zdravotnictví⁸, ve službách a dopravě⁹, v zaměstnání¹⁰, při jednání s úřady¹¹, na realitním trhu¹² a při hledání práce. Z výsledků prezentovaných v Graf 6 jednoznačně plyne, že příslušnost k romské etnicitě je důvodem častější a rozšířenější zkušenosti s diskriminací. Zatímco kupříkladu při hledání práce zažilo v posledních pěti letech diskriminaci 52 % Romů ze SVL, v případě jejich neromských sousedů to bylo 14 %. Romové bydlící v SVL dále nejčastěji reportují zkušenost s diskriminací na realitním trhu (42 %), při jednání se správními úřady nebo veřejnými službami (40 %), v zaměstnání (39 %), při využívání služeb nebo v dopravě (37 %). Ve zdravotnictví reportovalo nerovné zacházení 26 % Romů a ve školství 13 %. Dané pořadí oblastí, v nichž obyvatelé SVL čelili diskriminaci, v hlavních rysech odpovídá i výsledkům šetření BRIZOLIT (Toušek et al., 2018, s. 146–147).

Graf 6 – Zkušenost s diskriminací v posledních pěti letech v Česku (v %)

	Romové	Neromové
Školství	13	4
Zdravotnictví	26	7
Služby, doprava	37	6
V zaměstnání	39	12
Správní úřady	40	10
Realitní trh	42	11
Hledání práce	52	14

Zdroj: SVL-SILC 2021

⁷ Konkrétně při kontaktu s někým ze školy, vyšší odborné školy, univerzity (univerzit) jako rodič nebo jako zákonný zástupce či jako student.

⁸ Konkrétně při využívání nějakých zdravotních služeb, například v kontaktu s lékařem, zdravotní sestrou, zubařem, v nemocnici, na pohotovost či ve zdravotním středisku.

⁹ Při snaze o návštěvu nočního klubu, baru, restaurace nebo hotelu, použití veřejné dopravy, návštěvě obchodu či snaze do něj vstoupit.

¹⁰ Konkrétně během pracovní činnosti (zaměstnání, podnikání).

¹¹ Konkrétně při kontaktu se správními úřady nebo veřejnými službami.

¹² Konkrétně při pokusu pronajmout nebo koupit byt nebo dům.

11 Závěr

Cílem předložené práce bylo popsání vybraných životních podmínek a zkušeností obyvatel SVL s jejich rozlišením dle etnického klíče umožňující rozdělit tuto segregovanou populaci na Romy a neromy. Nad rámec popisu byla doplněna komparace mezi těmito dvěma skupinami a tam, kde to bylo možné, i porovnání s obecnou populací Česka. Podstatným výzkumným zjištěním je popis etnického složení SVL – při použití definice, kdy je za Roma považován člověk, který se buď přihlásí k romské identitě (případně v kombinaci s další etnicitou identitou) a/nebo uvede za svůj mateřský jazyk romštinu (případně v kombinaci s dalším mateřským jazykem), jsou Romové v SVL zastoupeni z 59 % a neromové z 41 %. Tento údaj zpřesňuje a rozšiřuje zjištění šetření BRIZOLIT, v němž byla použita více exkluzivní definice romství (viz kapitola 5).

Zjištění z jednotlivých tematických oblastí ukazují, že i prostředí, jako jsou SVL, by měla být nahlížena z hlediska nerovností diferencovaně. Postavení a situace Romů se oproti neromům ve většině sledovaných oblastí liší. Společně sice zakoušejí v prostředí SVL rezidenční segregaci, souhrnně lze ale říci, že Romové oproti svým neromským sousedům dosahují nižšího vzdělání, potýkají se s o něco horší kvalitou bydlení a častěji zažívají stav tzv. materiální deprivace. Stejně tak výsledky ukazují na výraznou podmíněnost zkušenosti s diskriminací dle etnického klíče – ačkoli i neromové ze SVL v mnoha oblastech života reportují zkušenost s nerovným zacházením, romští sousedé se s diskriminací setkávají mnohem častěji.

Částečnou výjimku z popisovaných oblastí představuje oblast pracovní aktivity, konkrétně pak výkon práce za účelem výdělku v posledních čtyřech týdnech – ve věkové kategorii potenciálně ekonomicky aktivních obyvatel (tzn. 15–64 let) výkon práce v posledních čtyřech týdnech uvedlo 52 % Romů, neromů pak 60 %, což jsou rozdíly na hraně výběrové chyby, resp. nejedná se o jasně statisticky prokazatelné rozdíly, a současně nejsou z věcného hlediska zcela zásadní. V případě Romů je však jejich výdělek častěji spojen s výkonem práce v šedé ekonomice.

Ačkoli se etnická identita spolupodílí na nerovnostech životních podmínek a příležitostí, největší rozdíly, které jsou bez nadsázky mnohdy až propastné, existují při porovnání situace obyvatel SVL se situací obecné populace Česka. Politiky boje proti sociálnímu vyloučení se sice nemohou obejít bez citlivosti k etnické dimenzi sociálního vyloučení, přesto je zřejmé, že problémy obyvatel SVL nemají primárně etnický charakter a dopadají na obyvatele SVL plošně.

12 Bibliografie

EU-FRA. 2022. *Roma in 10 European Countries - Main results*. Dostupné z: <http://fra.europa.eu/en/publication/2022/roma-survey-findings>

Čada, K. (Ed.). 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Dostupné z: https://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/Analiza_socialne_vyloucenych_lokalit_GAC.pdf

Český statistický úřad. Nedatováno. *Životní podmínky (EU-SILC) – Metodika*. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni-podminky-eu-silc-metodika>

Gabrišová, V. 2021. *Legislativní analýza sběru etnicky senzitivních dat z hlediska ochrany osobních údajů*. Dostupné z: http://esd.vupsv.cz/files/Analiza_Gabrisova_FINALNI_PUBLIKACE_vz_488.pdf

Nešpor, Z. R., et al. 2018. *Sociologická encyklopedie – výběr kvótní*. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Vyběr_kvótní

Šimíková, I., et al. 2022. *Analytická zpráva o územní distribuci romské populace podle dat z cenzy 2001 a 2011*. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_501.pdf

Toušek, L., et al. 2018. *Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. Brno: Doplněk.

Úřad vlády ČR. 2022. *Strategie rovnosti, začlenění a participace Romů (Strategie romské integrace) 2021–2030*. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/Strategie-rovnosti--zacleneni-a-participace-Romu-2021---2030---textova-cast_OK_2.pdf

VÚPSV. 2023. *Vytvoření systému sběru kvantitativních dat pro vyhodnocování situace Romů v české společnosti*. Dostupné z: <http://esd.vupsv.cz/>